

INDUSTRIELL PLANHUSHÅLLNING

NÅGRA SYNPUNKTER PÅ KRIGSTIDENS SVENSKA ERFARENHETER

Av INGVAR SVENNILSON

I.

Kriget har på det industriella området framtvingat nya organisationsformer, som närma sig, vad man brukat beteckna som planhushållning. När ett sådant på det ekonomiska området enastående tillfälle erbjuder sig att så att säga bevittna ett experiment med näringslivets organisation, synes man icke böra underlåta att tillgodogöra sig de erfarenheter, som endast sådana experiment kunna ge. Att undantränga dessa erfarenheter till ett mindre medvetet plan torde varken vara hälsosamt eller i längden möjligt.

Man får dock icke förbise svårigheterna att lägga utvecklingen under kriget till grund för en diskussion av näringslivets organisation under fred. Vid ett sådant försök stöter man omedelbart på den grundläggande frågan, hur denna fred kommer att se ut, och om det allmänna läget överhuvudtaget under en lång framtid kommer att återgå till något, som — särskilt vad gäller näringslivets internationella förutsättningar — alls kommer att likna förhållandena före kriget. Ha vi att motse en lång period av väpnad fred, ökas emellertid betydelsen av, att man i tid tillgodogör sig krigstidens erfarenheter. (I ännu högre grad gäller ju detta, om vi ha att motse ett mer eller mindre permanent krigstillstånd.) Men även om man räknar med en återgång inom en icke alltför avlägsen framtid till ett läge, som i någon mån kan jämföras med förkrigstidens fredshushållning, bör det icke vara uteslutet att draga vissa slutsatser av krigstidens erfarenheter.

Den åsikten torde trots allt vara förhärskande, att de statliga organen hittills lyckats i stort sett ganska väl lösa de regleringsfrågor, som kriget aktualiserat; och detta trots de utomordentliga svårigheter, som kriget skapat. Böra då icke de uppgifter, som under fredstid kunna komma att ställas för näringslivet, kunna lösas så mycket lättare genom statlig reglering? Det kunde ligga nära till hands att betrakta detta som en rent retorisk fråga. Att på basis av så ytliga överväganden besvara frågan jakande vore dock säkerligen förhastat. I själva verket torde krigshushållningen i hög grad ha gynnats av, att den haft en extra-ordinär karaktär. Man har framförallt på ett helt annat sätt, än som skulle varit möjligt under ett mera långvarigt tillstånd, kunnat utnyttja näringslivets normala organ på ett extra-ordinärt sätt. Av den största betydelse har även varit, att regleringsåtgärderna ha *betraktats* som tillfälliga. En permanent omorganisation av det ekonomiska livet i sådana former, som kriget framtvingat, måste i själva verket antagas så småningom omskapa såväl de organisatoriska som de personliga förutsättningar, som bildat grundvalen för krigshushållningen, sådan den hittills gestaltat sig. Ett bedömande av dessa verkningar leder in på mycket svåröverskådliga problem av sociologisk art. Avsikten med denna uppsats är emellerid icke att föra fram diskussionen rörande näringslivets organisation så långt utan endast att draga fram och belysa några spridda erfarenheter, som kunna tänkas vara av betydelse för en sådan diskussion.

I det följande skall till en början ett försök göras att helt översiktligt kartlägga de former, i vilka en planhushållning kommit att utvecklas inom industrien under det pågående kriget. I anknytning till denna översikt skall i ett följande avsnitt tagas upp en preliminär diskussion av några ekonomiska organisationsproblem.

II.

Begreppet »planhushållning» är ju mångtydigt och brukar helst undvikas av dem, som äro angelägna att uttrycka sig i klara termer. Studerar man allt det, som sagts och skrivits om planhushållning under de gångna åren, finner man att ordet brukar användas för att

inriktad uppmärksamheten på två skilda, men varandra kompletterande synpunkter på näringslivets organisation. Den ena synpunkten anknyter nära till ordets egentliga innebörd; den tar sikte på den form av hushållning, som arbetar med planer för de ekonomiska åtgärderna under en kortare eller längre framtida period. En sådan planering har bildat ett karakteristiskt inslag i den industriella hushållningen under kriget.¹

Uppmärksamheten skall emellertid här främst inriktas på en annan synpunkt, som i högre grad präglad planhushållningsdiskussionen, nämligen frågan om *centraliseringen av det ekonomiska näringslivets ledning*. Man synes vanligen icke tillräckligt ha beaktat, att det i detta avseende endast föreligger *gradskillnader* mellan olika ekonomiska system. (Man har exempelvis med utgångspunkt från en grovt tilltydligt, marxistiskt färgad definition av begreppet socialism kommit att missuppfatta den verkliga innebörden av det national-socialistiska ekonomiska systemet.) Karakteriseras ett ekonomiskt system som »planhushållning» i motsats till ett annat, kan detta ur den sist angivna synpunkten endast innebära, att dirigeringen av de ekonomiska åtgärderna — vad exempelvis gäller produktion och priser — är i relativt hög grad centraliserad inom systemet i fråga.²

I den ekonomiska teorin brukar man tala om, att den enskilde företagaren förfogar över ett antal handlingsparametrar, som han kan dirigera. I det liberala ekonomiska systemet utgöra exempelvis valet av investeringsobjekt, produktionens inriktning på olika varor, försäljning och köp, respektive priser på köpta och sålda varor sådana handlingsparametrar för den enskilde företagaren. När företagaren ingår i en kartell eller annan sammanslutning, avhänder han sig frivilligt för en tid rätten att fritt förfoga över vissa sådana handlingsparametrar. Den ökade centralisering av näringslivets ledning, som

¹ Jfr *Konjunkturläget hösten 1940*, kap. II. Industriens utveckling under avspärrningen, sid. 22 o. ff.

² Det skulle vara möjligt att vid en analys av begreppet »planhushållning», sådant det använts i litteraturen, finna ännu flera varianter av ordets innebörd. I vissa sammanhang torde det sålunda ej endast avse ett system, som är i hög grad centralt dirigerat, och där planerna av de centrala organen uppgöras för en längre framtid, utan även en alldeles bestämd utformning av dessa planer, exempelvis en på visst sätt inriktad konjunkturpolitik. — Jfr Bertil Ohlin, *Fri eller dirigerad ekonomi*, Uddevalla 1936.

ägt rum under krigsåren, kan i denna terminologi uttryckas så, att de centrala statliga organen skaffat sig inflytande över vissa handlingsparametrar, som den enskilde företagaren eller företagareorganisationen tidigare ensam dirigerat.

Ett intressant drag, som ej bör glömmas vid ett försök att karakterisera den planhushållning, som under krisen bedrivits av de centrala statsorganen, är att det statliga inflytandet på företagshandlingarna här i landet i regel icke tagit formen av ensidiga beslut, utan att åtgärderna i regel bestämts efter överläggningar eller förhandlingar mellan statsorganen och näringslivets representanter. Det har sålunda varit fråga om, vad man skulle kunna beteckna som bilateral (eller multilateral) dirigering av de handlingsparametrar, som bestämma näringslivets utveckling. Innebörden av denna bilateralism har växlat i hög grad från fall till fall, men den har i allmänhet företett en viss likhet med den utjämning av motsättningar genom förhandling, som normalt äger rum mellan parterna på en marknad. I ett väsentligt avseende ha dock de förhandlingar, som förts mellan statsorganen och näringslivet, haft en från en vanlig marknadsupp-görelse avvikande karaktär. Denna skillnad har framför allt bottnat däri, att det helt enkelt har måst betraktas som uteslutet, att förhandlingarna skulle kunna stranda, och att näringslivet sålunda icke skulle fylla sin samhällsfunktion. Möjligheten att motparten skulle vägra sin medverkan har i stället utbytt mot den möjligheten, att motparten vid en mindre gynnsam överenskommelse skulle fylla sina förpliktelser på ett mindre friktionsfritt sätt. En för näringslivet mera gynnsam uppgörelse har kunnat öka dess »Lieferungsfreudigkeit» — för att använda en vältalig modern handelspolitisk term — vilket från statens sida kunnat vara anledning nog att vid en uppgörelse med näringslivet taga hänsyn till dess önskemål.

Olikheter i uppfattningen om det lämpligaste handlingsprogrammet ha ju för övrigt icke endast kunnat grunda sig på intresse-motsättningar utan ha även kunnat bero på olika uppfattningar om näringslivets faktiska förutsättningar och om ändamålsenligheten av olika åtgärder. Även om staten ofta i sista hand haft avgörandet helt i sin hand, ha därför förhandlingar med näringslivet kunnat påverka statens handlingsprogram helt enkelt, emedan dessa olika uppfattningar

rörande fakta under förhandlingarna ha kunnat bringas närmare varandra.

Den centralisering av industriens ledning, som genomförts under kriget, har bland annat helt eller delvis kommit att gälla följande förhållanden:

1. Prissättningen.
2. Köp och försäljning.
3. Produktionens omfattning och inriktning.
 - a) Råvaruförbrukningen vid olika slag av produktion.
 - b) Produktionens fördelning på olika varuslag (preferens för nödvändighetsvaror, standardisering).
4. Produktionens fördelning på olika driftsenheter (med hänsyn tagen till de enskilda enheternas tekniska utrustning, transportförhållanden m. m.).
5. Investeringsverksamheten.

På de båda sistnämnda områdena ha de statliga ingreppen hittills i själva verket varit relativt begränsade. En ökad knapphet på råvaror samt större anspråk än hittills på arbetskraft för försvarsändamål och ersättningsproduktion kunna emellertid väntas liksom i de krigförande länderna göra frågan om en koncentration av driften inom endast delvis sysselsatta branscher i högre grad aktuell. Vad gäller investeringsverksamheten, har en ensidig dirigering från statsorganens sida endast förekommit i de fall, då man valt att starta ersättningsproduktion i statlig regi. Dessa fall kunna emellertid snarast betraktas som undantag, vilka bekräfta regeln, att investeringarna kommit till stånd inom ramen för fri företagsamhet. Genom de avtal om ersättningsproduktion, som träffats mellan staten och olika företag, har emellertid staten på ett bilateralt sätt kommit att påverka investeringsverksamhetens omfattning. Därjämte har staten på andra vägar, framför allt genom skattelättnader, kunnat påverka företagens beslut att göra nya investeringar.

Den statliga dirigeringen på det industriella området har sålunda blivit omfattande och mångskiftande; centraliseringen av näringslivets ledning har dock ej drivits så långt som i de krigförande länderna.

I princip är planhushållning vid en fullt genomförd centralisering av näringslivets ekonomiska ledning en relativt enkel sak. Det gäller därvid endast att iakttaga vissa tekniska och ekonomiska proportionslagar (förebygga att trånga sektioner uppstå samt omvänt undvika en överdimensionering av de fasta anläggningarna, fastlägga riktigt avvägda avräkningspriser o. dyl.). När centraliseringen endast är delvis genomförd, ökas planeringsuppgiftens svårighetsgrad; de centrala ekonomiska åtgärderna måste nämligen då inriktas med hänsyn till sina svårberäkneliga verkningar på de handlingsparametrar, som bilda näringslivets fria sektor.

Vid sidan av dessa svårigheter för en *ekonomiskt* riktig avvägning av de centrala organens åtgärder måste emellertid även uppstå svårigheter av *organisatorisk* art, vilka i stort sett snarare torde *växa* med graden av centralisering av näringslivets ledning. Till dessa i olika riktningar varierande svårigheter, som — i den mån de icke övervinnas — minska näringslivets effektivitet, måste uppenbarligen hänsyn tagas vid en diskussion av den lämpliga utformningen av näringslivets organisation. I det följande skall på grundval av krigshushållningens erfarenheter belysas ett par av de organisatoriskt betingade svagheter, som lätt framträda vid en längre driven centralisering.

För det första bli naturligt nog *svårigheterna att överblicka förutsättningarna för näringslivet* betydligt större, ju större det område är, som skall dirigeras från en central punkt.

Man frestas lätt vid en blick utifrån på näringslivet att underskatta den starkt individuella prägel hos de enskilda produktionsenheterna och att betrakta varje näringsgren som ett ensartat kollektiv, vilket kan behandlas utifrån ett begränsat antal relativt enkla synpunkter. Redan en rätt ytlig kontakt med de försök till central dirigering av näringslivet, som företagits under kriget, visar, att de »lokale forhold» ofta äro så starkt särpräglade, att en planering utifrån schematiserade förutsättningar icke kan fylla kravet på någon högre grad av planmässighet. I olika sammanhang måste hänsyn tagas till sådana för-

hållanden vid de enskilda produktionsenheterna som växlande utrustning med maskiner av olika ålder, teknisk utformning och kapacitet, arbetarstammens sammansättning efter ålder och yrkesutbildning, driftsledningens förmåga till snabb anpassning efter lägets krav, växlande tillgång på råvaror av olika kvaliteter, växlande lagringsutrymmen, växlande transportmöjligheter och transportkostnader samt växlande finansiell ställning och kostnadsförhållanden. Den enskilda produktionsenheten utgör ett mycket komplicerat instrument, som den lokale driftsledaren först efter mångårig erfarenhet lär sig spela på.

De svårigheter, som av anförda skäl resa sig för en långt driven centralisering av näringslivets ledning, kan åskådliggöras med ett par exempel, hämtade från den aktuella krigshushållningen.

Det har framstått som önskvärt att inrikta produktionen av yllevaror på de mest nödvändiga ändamålen. Normalt sker i detta avseende en anpassning efter marknadsläget, där den enskilde producenten genom lämpliga kompositioner av de 100-tals kvaliteter av ull och yllelump, som förekomma, söker anpassa sin produktion efter marknadens behov. Möjligheten till olika kombinationer kan ofta endast utrönas genom praktiska prov, som avse att utröna materialets egenskaper vid spinning, vävning, valkning etc. Under en avspärrning äro kombinationsmöjligheterna begränsade av de i landet befintliga förråden av dessa olika kvaliteter. En central dirigerad produktion, som innefattar föreskrifter om produktionens fördelning på klännings-, kostym-, kapptyger m. m., skulle innebära, att man sökte centralisera den produktionsplanering, som normalt äger rum ute vid företagen. Givetvis är uppgiften icke olöslig på basis av rapporter från företagen, som i detalj ange storleken och sammansättningen av deras råvarulager, men så mycket är utan vidare klart, att resultatet ifråga om de olika varornas kvalitet måste bli sämre, och att i detta avseende konsumenten måste bli lidande. Hur skickliga experter det reglerande organet än har till sitt förfogande, måste det komma till korta i jämförelse med det resultat, som skulle uppnås, om man anlätade all den materialkunskap och uppfinningsrikedom, som kommer med i spelet vid en decentraliserad hushållning. — Det anförda exemplet torde på ett träffande sätt illustrera den typ av svå-

righeter, som alltid måste vara förenade med en höggradig centralisering av näringslivets ekonomiska ledning.

Exemplet är i varje fall icke enastående i fråga om planeringens svårighetsgrad. Liknande problem uppstå exempelvis vid ett försök att på grundval av centralt givna direktiv effektivisera driften inom en produktionsgren genom en tvångsvis genomförd koncentration. Förberedelser för sådana åtgärder nu under kriget ha stött på sådana faktorer, vilka måste tagas med i räkningen vid problemets lösning, som den växlande kvaliteten hos de olika enheternas produkter, den växlande förekomsten av värdefulla biprodukter, den växlande brän-sleekonomien vid olika företag, de växlande möjligheterna att använda och till mindre kostnad anskaffa ersättningsbränslen, de växlande möjligheterna att överflytta arbetskraften till annan sysselsättning samt de svårbedömbara ekonomiska olägenheterna av att sysselsätta de olika produktionsenheterna mer eller mindre fullständigt. Alla dessa faktorer kan man måhända genom ett omfattande och ytterst betungande statistiskt rapportsystem skaffa sig en ganska yttlig överblick över. Vad man däremot knappast centralt kan överblicka, är de enskilda företagens möjligheter att på olika lång sikt *förändra* dessa förutsättningar ute i näringslivet: exempelvis förändra kvaliteterna, förbättra utvinningen av biprodukter genom annan utrustning, annat val och behandling av råvaran, att i olika avseenden rationalisera driften etc. — allt faktorer, som ytterst bottna i de enskilda företagens personella resurser, finansiella förutsättningar etc. Dessa institutionella förutsättningar låta sig icke infångas med aldrig så förfinade statistiska metoder. Deras stora betydelse vid varje försök till central dirigerings bildar måhända den viktigaste förklaringen till att man i så stor utsträckning för de centrala statsorganens planeringsverksamhet måst anlita det »praktiska livets män», d. v. s. folk med lång praktisk erfarenhet inom vederbörande bransch. Men inte ens av näringslivets mest »praktiske man» kan man begära, att han tillnärmelsevis skall kunna ersätta den samlade erfarenhet, som finns ute i näringslivet.

I det praktiska kommissionsarbetet nu under kriget torde man ha blivit alltmera medveten om dessa svårigheter och samtidigt, när man tvingats till åtgärder, blivit alltmera skeptisk på möjligheterna

att från början träffa ett riktigt val mellan olika handlingsmöjligheter. På grund av det tvång att handla, varunder man nu lever, har till slut ingen annan metod stått öppen än att på försök — »par tâtonnement» — genomföra de regleringar, som med ledning av hittills kända faktorer kunna antagas få de mest gynnsamma och minst ogynnsamma verkningarna. Erfarenheterna utifrån näringslivet ha sedan fått anmäla sig, i den mån de kunnat göra sig hörda, och man har fått försöka att så småningom komma fram till riktigare lösningar.

Förutsättningarna för det ekonomiska handlandet ha emellertid ständigt förskjutits, och det torde därför på denna väg knappast ha varit möjligt att undvika betydande effektivitetsförluster. På grund av lägets tvångskaraktär har det väl i allmänhet varit berättigat att taga dessa förlustrisker. Men vid ett bedömande av fördelarna av en längre driven centralisering av näringslivets ledning under mera normala förhållanden, och om man ser saken på längre sikt, måste dessa brister komma att tillmätas större och kanske i många fall en avgörande vikt.

För det andra synes risk föreligga, att en höggradig centralisering av näringslivets ledning kommer att *minska den snabbhet, med vilken de ekonomiska åtgärderna anpassas efter inträdande förändringar.*

Vägen fram till en reviderad plan går dels över utredningar, som syfta till att klargöra premisserna för planläggningen, dels över förhandlingar och överväganden rörande de lämpligaste åtgärderna. Dessa båda led i planläggningen flyta naturligt nog in i varandra. Den tid de sammanlagt kräva, bestämmer snabbheten i det dirigerande organets handlingsreaktion.

Det förefaller naturligt, att utredningsarbetet bör tendera att kräva längre tid, ju längre centraliseringen drives. Desto större blir nämligen det kunskapsmaterial, som skall insamlas och bearbetas. I detta avseende ha emellertid förutsättningarna för en central dirigerings blivit gynnsammare än tidigare; detta gäller alldeles tydligt den nuvarande krigsperioden i jämförelse med det föregående världskriget. Dels har nämligen de enskilda företagens statistik, från vilken uppgifter till de centrala organen hämtats, allt mera utvecklats. Dels ha moderna statistiska metoder möjliggjort en betydligt snab-

bare bearbetning av primärmaterialet såväl på många håll ute i industrien som vid de centrala organen. Som ett exempel kan nämnas, att man utan några större kostnader tack vare maskinell bearbetning redan några timmar efter ett månadsskifte får tillgång till uppgifter om anspråken på cement för olika ändamål under den gångna månaden. Trots allt måste dock, när det gäller ett vidare handlingsfält, utredningsmomentet bli relativt tidskrävande.

Det andra ledet i planlägningsprocessen — överväganden och förhandlingar rörande lämpliga åtgärder — torde icke på samma enkla sätt sammanhänga med centraliseringsgraden. Visserligen bör ju en planläggning över ett vidare fält i och för sig tendera att bli mera invecklad och därmed tidskrävande. Men samtidigt minskas vid en längre driven central dirigerings behovet av tidskrävande överläggningar och förhandlingar med andra beslutande parter. Det är alldeles uppenbart att den metod för ekonomiskt handlande, som i så stor utsträckning följts här i landet under det nuvarande kriget, och som kännetecknats av fria avtal mellan stat och företag i stället för ensidiga direktiv, ofta gör vägen fram till ett beslut både mödosam och lång. Särskilt påfallande har detta förhållande kommit till uttryck, när det gällt att i samarbete mellan staten och enskilda företag få till stånd ny ersättningsproduktion. När man likväl valt denna relativt långsamma väg för den ekonomiska planeringen, bör detta icke uppfattas som enbart en tribut åt de bestående rättsförhållandenas okränkbarhet. Tidsförlusten representerar ett pris, som måste betalas för fördelen av den fria företagsamhetens aktiva insats inom ett hushållningssystem, där statens önskemål rörande näringslivets inriktning samtidigt komma till uttryck.

Såsom de anförda exemplen visa, kunna organisatoriska svagheter lätt framträda redan vid en planhushållning inom ett begränsat område exempelvis en enskild industrigren. Samma svårigheter måste i förstärkt form göra sig gällande vid ett försök att i en »stor plan» samordna åtgärder över en större del av näringslivet. Den tid, som kräves för att utarbeta en sådan plan blir ju beroende av den största anpassningströghet, som föreligger på något delområde. Att döma av krigstidens erfarenheter är risken stor, att en sådan plan icke skulle föreligga renskriven förrän efter den tidpunkt, då den varit avsedd

att sättas i verket. Även om en samordning av åtgärderna på olika områden i en »stor plan» ur vissa synpunkter kunnat framstå såsom önskvärd, har man också under det nuvarande kriget hittills avstått ifrån varje försök till en sådan höggradig centralisering av den statliga ledningen. Man har inskränkt sig till att i möjligaste mån upp-
rätta kontakter mellan de organ, som haft ledningen på olika områden, för att därigenom förhindra, att åtgärderna inbördes kommit för mycket i otakt.

För det tredje föreligger risk att näringslivets egenrörelse försvagas, om dess handlingsfrihet begränsas i vissa avseenden genom en centralisering av näringslivets ledning.

Att en sådan centralisering alltid i viss mån begränsar näringslivets rörelsefrihet ligger i sakens natur. I det föregående ha diskuterats de effektivitetsförluster, som eventuellt uppstå, när vissa handlingsparametrar överflyttas till centrala organ. Men därutöver måste beaktas den möjligheten, att den enskilde företagsledaren kommer att fungera på ett annat sätt inom det fält, där han har kvar sin rörelsefrihet, om hans handlingar bindas på andra områden, där ett centralt organ övertar ledningen.

Det föreligger exempelvis risk för, att den statliga priskontrollen får mindre gynnsamma verkningar på företagens åtgärder i övrigt. Åtmistone inom de branscher, där en viss grad av konkurrens föreligger, fungerar näringslivet i stor utsträckning normalt så, att produktionskostnaderna anpassas efter marknadspriset. En skärpt konkurrens, som pressar ned prisnivån, torde ofta föranleda företagen till tekniska nydaningar, som möjliggöra en lönande produktion till lägre priser. Vid statlig priskontroll tenderar förhållandet lätt att bli det omvända. Vid en skälighetsprövning av den lämpliga prisnivån är man hänvisad till att utgå från de faktiskt föreliggande kostnadsförhållandena. Av tidigare anförda skäl torde möjligheterna att från en central punkt överblicka möjligheterna att nedbringa kostnaderna vara begränsade. Marknadspriset kommer därför att anpassas efter produktionskostnaderna i stället för tvärtom. »Produktionskostnadsprincipen» kommer därmed att förverkligas på ett mycket stelt sätt, och en central dirigerings av priserna löper risk att inom vissa områden av näringslivet hålla tillbaka strävandena till ökad effek-

tivitet. — Naturligtvis utfaller en jämförelse med utvecklingen vid fri prisbildning icke så oförmånlig på områden med kartellbundna priser. Men man får ju ej bortse från, att även på sådana områden en latent konkurrens kan föreligga, som stimulerar till effektivisering av produktionen.¹

Även vad gäller investeringslusten föreligger en risk, att en alltför stark begränsning av de enskilda företagens rörelsefrihet i förhållande till de centrala organens direktiv verkar hämmande. Ett sådant inflytande måste särskilt göra sig gällande, i den mån vinstmotivet försvagas exempelvis genom priskontroll och beskattning. Det vore orimligt att räkna med, att en sådan förändring av den decentraliserade hushållningens grundläggande spelregel skulle lämna de medagerandes lust till nya initiativ oberörd. — Här förutsättes då, att man icke ersätter vinstmaximeringen med någon helt ny spelregel, d. v. s. att i detta avseende den kapitalistiska prägeln hos näringslivet kvarstår oförändrad.

IV.

Vid en diskussion om planhushållningens möjligheter kan man emellertid ej stanna vid att konstatera, att en centraliserad ledning av näringslivet eventuellt kan dämpa egenrörelsen hos den fria företagsamheten. Man måste även resa frågan, om icke dessa ogynnsamma verkningar kunna motvägas av åtgärder från de centrala organen, som syfta till att stimulera företagsamheten. Detta synes vara en avgörande punkt i diskussionen rörande näringslivets organisation.

Under kriget har en viss erfarenhet samlats rörande de centrala organens möjligheter att stimulera till ny företagsamhet och då speciellt till en anpassning av produktionen till avspärrningens nya villkor. I många fall ha de centrala organen genom sina ingrepp förmått de enskilda företagen att taga upp ny produktion. De medel, som därvid använts, uppvisa en skala av gradskillnader:

Redan en orientering rörande företagsamhetens förutsättningar från en central utsiktspunkt, där man icke endast har en relativt god

¹ Jfr *Organiserad samverkan inom svenskt näringsliv*. S. O. U. 1940: 35.

överblick över det allmänna ekonomiska läget utan även har en säkrare uppfattning om statens allmänna inställning till ifrågavarande slag av produktion, torde i många fall ha kunnat ge en tillräcklig stimulans till ny företagsamhet. En sådan på ekonomiska och tekniska utredningar grundad orientering rörande såväl företagsamhetens allmänna förutsättningar som dess önskvärdhet inom ramen för hela folkhushållet, måste — oberoende av utvecklingen i övrigt — förbli ett oomtvistligt värdefullt element i varje ekonomisk ordning.

De gångna krigsåren ha även givit många exempel på, hur centrala organ ha kunnat medverka till att undanröja de tekniska och ekonomiska hinder, som rest sig för nya företag. Den verksamhet, som bedrivits i samarbete mellan Industriförbundets produktionskommitté och Statens Industrikommission har sålunda bland annat inriktats på att söka förena de olika intressen, som ofta måst kombineras för att en utökning av produktionen skulle kunna komma till stånd. De centrala organen ha därvid kunnat uppträda som förmedlande och utjämnande part.

Krigsåren uppvisa slutligen många exempel på, hur staten, genom att under olika former dela risken med enskilda företag, kunnat stimulera till företagsamhet, som annars hade hållits tillbaka av en restriktiv pris- och skattepolitik.

Hela denna stimulerande verksamhet befinner sig ännu under utveckling, och det är därför ännu för tidigt att mera slutgiltigt bedöma dess möjligheter.

V.

Framställningen i denna artikel har i alldeles övervägande grad sysslat med planhushållningens svårigheter och svagheter. Detta bör icke få bortskymma, att det i och för sig måste vara önskvärt att i största möjliga utsträckning samordna näringslivets olika delar samt dess utveckling på kort och lång sikt, att med andra ord i denna mening planhushålla, om man nämligen eftersträvar största möjliga effektivitet i näringslivet. De vinster av en förstärkt planhushållning, som skulle kunna uppnås i princip, kunna emellertid tänkas mer än uppvägas av de effektivitetsförluster, som sammanhånga med

denna hushållningsforms organisatoriska underlag. Några av dessa organisationsproblem ha berörts i det föregående. Vissa organisatoriska svårigheter synas nå sitt maximum, när centraliseringen drives till sin spets, andra åter, om man stannar vid en mellanform mellan fri och centralt dirigerad ekonomi av den typ, som nu under kriget utvecklats på det industriella området i Sverige. Avsikten med denna uppsats har varit att belysa de erfarenheter, som den nu bedrivna krigshushållningen i dessa avseenden har skänkt och att därmed lämna ett bidrag till den ständigt aktuella frågan om näringslivets organisation. Avsikten har däremot icke varit att mot varandra väga de argument, som tala för en utveckling i ena eller andra riktningen. Därmed skulle man nämligen komma in på subjektiva ömdömes- och värderingsfrågor. Svaret på dessa frågor måste därjämte bli beroende av näringslivets antagna yttre förutsättningar i den framtid, som diskussionen gäller. Och därom vet man ju nu föga.
